

Oláh-Gál Róbert

Bolyai János képzeletbeli számvetése életéről, hiteles feljegyzések alapján

Én, Bolyai János nyugpénzes császári-királyi másodosztályú mérnök kapitány meghalni készülök. Ezért számvetést készítek, és az eljövendő olvasónak megírom életem summáját. Megromlott emlékezőtehetségem, ezért az eseményeket nem időrendi sorrendben, hanem úgy írni, ahogy azok eszembe jutnak.

Kezdem azzal, hogy a matézis tiszta szeretetét áldott emlékü Atyám plántálta belém. Igaz, hajlamom is volt rá, de Atyám ügyes adagolása és kellő időben történt szenvedélyes magyarázatai által jutottam el oda, ahol állok, vagyis sikerült megreformálnom az egész tant. Új alapra helyeztem a tér tudományát, és az eljövendő nemzedék igazolni fogja tanom helyességét. Már az a tény, hogy a földkerekség legnagyobb matematikusa, Gauss is magáénak mondta tanomat, igazolta Tér Tudományom helyességét. Később az orosz Lobacsevszij is az enyémmel teljesen megegyező eszmékre jutott. Kell-e ennél több jel, hogy végül is az egész emberiség magáévá tegye tanomat. A jövő fényesen igazolni fogja eszméimet. Bár lehet, hogy én már nem fogom ezt a földi életemben megélni.

Az általam szeretett Atyámtól kell kezdenem életem summázatát. Ő is kiváló matematikus volt. Már gyermekkorában csodagyerek, de tanítói hóhérai lettek, mert nem tudták kellő tapintattal kezelni atyám sokféle tehetségét. Nem a jó irányba vezették szellemi fejlődését, hanem a magamutogatás, pillanatnyi sikerek csalfa csillogásába. Ez aztán egész életét és tevékenységét meghatározta. Öregkorában sem tudott szabadulni az ezmesterkedéstől, a pillanatnyi csillogástól, az alkalmi versek faricskálásától. Szét is aprózta igazi matematikai tehetségét, és így nem alkotott új és mély elméleteket, hanem kályhákat és halotti búcsúztatókat. Atyámnak a szerencsétlen életében egy kis szerencse, hogy Fehér megye szigorú és konok főispánja, báró id. Kemény Simon a családjába vette, és fia tanulóársaként kiküldte Göttingenbe. Ott, Göttingenben látta meg aztán Atyám, hogy mi is az igazi tudomány, és hogyan is kell ahhoz közeledni. Talán akkor ott voltak Európa legkiválóbb tudósai. Az általam igen tisztelt Atyám ott ismerkedett meg Gauss-szal, és tőle tanulta meg a mély elmélkedés és az alapos matematikai vizsgálódás varázsát. Ott értette meg, hogy a tudomány nem a pillanatnyi fellángolásokból áll, hanem a hosszú-hosszú előkészületekből és alapos tani vizsgálatokból. Atyám annyira megfélemedezett önmagáról, hogy nem is figyelt a mindennapokra, elhanyagolta a báró fiát, tanulóársát, és csak a saját feje után ment. A báró által számára kiutalt pénzt teljesen felélte, és lejárván a tanu-

lásra kiutalt idő, haza kellett volna térjenek. De Atyámnak semmi pénze sem volt már. Az ifjú báró, aki teljesen az ellentéte volt szigorú apjának, ott akart maradni Atyám helyett, mert tudta, hogy akkor az apja őt haza fogja vitetni. De Atyám ezt nem fogadhatta el. Akkor a fiatal báró megígérte, hogy amint hazajön, azonnal pénzt szerez, kiváltja az adósságból és hazahozatja. Mikor azonban hazaérkezett öccsével, báró Kemény Jánossal és annak Bodor Pál nevű kísérelőjével (aki később a Provinciális Kassza főpénztárnoka lett), nagyon betegen találták az idős Kemény Simon bárót. Ágyban fekvő beteg ember volt, konok és szigorú, ezért elő sem lehetett hozni előtte, hogy Göttingenbe Atyámnak pénzt küldjön.

Ide illeszkedik az alábbi történet: Atyám a Kemény báró családjához, az alsógáldi kastélyba 1785-ben került. Azt magam is tudom, hogy 1848-ban az oláhok lázadása milyen pusztítást okozott ott, de Atyám odakerülte előtt még annál is véresebb események zajlottak Fehér vármegyében. Egy Horea nevezetű ortodox pópa, a sok elnyomás és megaláztatások okozataként, felhergelte az egész Érchegeységet a magyarok és az urak ellen, és ahol magyarokat találtak, azokat vagy felkoncolták, vagy erőnek erejével ortodoxszá tették. Nos, ennek a Horeának legfőbb vágya az volt, hogy a főispánt, aki szerinte még a Császár parancsait is semmibe vette, elevenen felkoncolja és a nép előtt megnyúzza. A Kemény báró családja éppen ebédelni készült az alsógáldi kastélyukban, amikor is az utolsó percben kapták a hírt, hogy Horea a bandájával már a falu szélében jár, alig tudtak étlen-szomjan Enyedre elmenekülni a Kálnoky huszárok segítségével. Miután levették és elfogták a Horea-féle banditákat, a megtorlás sem volt akármilyen. Ebben a megtorlásban a főispán járt az élen. Úgy, hogy báró id. Kemény Simonnal nem volt jó összeakadni, vagy neki nem akaratjában maradni.

Ilyenformán nem sok reménnyel lehetett a Göttingenben várakozó Atyám, hogy pénzt kapjon a bárótól. A fia, az ifjú báró, aki teljesen ellentéte volt szigorú és konok atyjának, megpróbálkozott, hogy pénzt szerezzen, de nem mert beteg atyja ellenében cselekedni. Már Atyám szinte egy éve ott tartózkodott mindenfajta segítség és pénz nélkül Göttingenben. Legjobb barátja, Gauss is hazament Braunschweigba, csak szánalomból kapott naponta egy kis cipót és egy kupa bort, mégis, Atyám mesélte, hogy ez volt élete legszebb éve. Mindenről lemondva, csak a matematikai és metafizikai eszméknek élt. Megóvta magát a testi bujálkodástól és mindenféle más kicsapongástól. Mindig büszkén emlegette, hogy egész életét úgy kellett volna leélnie, mint azt az egy várakozó esztendő.

Aztán váratlan esemény történt. 1799. május 28-án este 6 órakor meghalt báró id. Kemény Simon. Fia már másnap pénzt tudott küldeni Atyám kiváltására. Az ifjú báró hirtelen csak annyi pénzt tudott összeszedni, amennyi az adósságot fedezte, a hazautaztatáshoz már nem futotta a felküldött pénzből. Így atyám gyalog kellett hazainduljon. De ezt is a rá jellemző sztoikus bölcsességgel kezelte. Megírta Gaussnak, hogy végleg távozik. Így Gauss is felkereste, és még egy hosszú gyalogutat tettek meg együtt. Aztán örökre elváltak, hogy a hátralévő életükben soha többé ne találkozzanak.

Atyám hazajövele nem volt felhőtlen. Többször is került életveszélybe. De a Bolyaiakhoz méltó módon, igen bátran megvédte magát. Semmitől és senkitől sem félt.

Clausthalban elbúcsúzott Gausstól és gyalog ment Regensburgig. A lábát pálinkával mosta. (Szolgálómnak, Szócs Júliának is sokszor fájt a térde, és akkor Atyám neki is azt ajánlotta, hogy sós pálinkával dörzsölje és a fájdalmat levette.) Nem volt könnyű, a kapcáit faggyúzta, a csizmáit vizesítette, és naponta többet és többet gyalogolt.

Passauban kiszálltak és pipázni kezdett, erre a körülötte állók belekötöttek, és kiütötték a pipát a szájából. Erre Atyám a botjával irtóztató hadonászásba kezdett és azt ordította, aki közelébe merészkedik, azt azonnal fejbe veri. Látván a nép Atyám vérbe forgó szemét, széteszlott körülte. Visszaszállva a hajóba egy ártatlan tizenöt éves lánykába belekötöttek a hajósok és ostromolni kezdték. Szerencsétlen szolgáltni ment Bécsbe. Atyám azonnal védelmébe vette, és kijelentette, ez a lány az ő jegyese, és aki csak hozzá mer érní, az a halál fia. Így aztán békében hagyták a szerencsétlen lánykát. Bécsbe való megérkezés után a leányka maradt volna atyámmal, de ő is tovább kellett folytassa útját, útravalóul sok atyai tanáccsal ellátva elbocsájtotta. Bécsben két hónapig munkát keresett, hogy annyi pénzt összeszedjen, amivel hazaindulhat, de semmi keresetre sem tudott szert tenni. Aztán végre egy rác kereskedő hajóján reggeltől estig evezős napszámot vállalva jutott el Pestig. Pesten egy hegyes törrel megsebezte a lábszárát, amely befertőződött, és egy kirurgus le akarta vágni a lábát. Atyám nem engedte, hanem a Vörös Ökör csárdában lévén megszállva, a többi vendéget szórakoztatta különféle mesékkel és történetekkel, ezért a vendégfogadós kevesebbet számolt a szállásért s a kosztért. Aztán egyedül maradván, a lába is irtózatosan fájván, magába roskadt és szeretett volna meghalni. De csodamód, egyszer csak a csúnya sebe gyógyulni kezdett, és mire ifj. báró Kemény Simon kocsit küldött Atyám után Pestre, akkorra teljesen felépült. Így jutott aztán haza Bolyába, az ősi fészekbe. De ahogy a Bolyaiak az évszázadok során sem férték el egymástól, így Atyám sem bírt sokáig egy fedél alatt lakni nagyapámmal, Bolyai Gáspárral. Bár nagyatyám szelíd és jámbor öreg volt, Atyám senkinek sem túrta el, hogy az ő dolgába bele-szóljon, és nála valaki valamiben is tudósabb legyen. Márpedig a gazdasághoz és a jószág gondozásához az öreg Bolyai Gáspár jobban értett Atyámnál. Nem véletlenül volt jószágigazgató a zágori Bethlen-uradalomban. Úgy is ismerkedett meg nagyanyámmal, Pávai Vajna Krisztinával, hogy sokat járt Zágorba, amely tudvalévőleg szomszédos Domálddal. Szóval Atyám jobbnak látta, ha újra szolgálatba áll ifj. báró Kemény Simon házánál, aki hol Kolozsvárott, hol pedig Csombordon lakott. Atyámnak inkább Kolozsvárott kellett tanítani a Kemény csemetéket. Barátok révén aztán eljuthatott egy szép farsangi bálba Kolozsvárra, ahol is megismerte Anyámat, Benkő Zsuzsannát, Benkő József kirurgus és Backmann Julianna ötödik gyermekét. Atyám azonmód, ahogy meglátta és megtáncoltatta, fülig szerelmes lett bele. Azonnal feleségül akarta venni. És amit Atyám fejébe vett, azt azonmód meg is valósította. Soha megálljt nem ismert! Így aztán megismerkedésüktől három hónapra feleségül is vette finom, törekeny Anyámat. Anyám szépen énekelt és zenélt, szépen olvasott és írt latinul, nem úgy, mint az anyja, a nagyanyám, aki valamennyire kívülről tudta a Bibliát, pedig sem írni, sem olvasni nem tudott. Házasságuk eleinte boldog volt. Atyám mindig nagy gavallér tudott lenni, értett az udvarlásához is és a szép csinálásához. Domáldra

költöztek és nagyon boldogok voltak. Atyám minden furcsaságot kitalált és gyermeki bolondságokat fabrikált. Vízesést, gyümölcsös- és virágoskertet. A baj akkor kezdődött amikor Kolozsvárra mentek, mert Anyám velem várandós volt. Ott sem ismert Atyám semmi ellentmondást, így nem is egyezhetett öreg anyósával. Az öregasszony is nehéz természetű lévén, Atyám is akaratos, hát persze, hogy mindenen összeakadtak. Szegény Anyám is alig várta, hogy végre megszülessek és visszamehessen Domáldra. Ez a nagy hideg miatt, ugyanis én december 15-én születtem 1802-ben, csak kora tavasszal lett megvalósítható. Addig sok poklot kellett kiállnia szegény Anyámnak. De minden áldozatra kész volt értem, mert bennem volt minden öröme.

Szüleim visszaköltöztek Domáldra, és nagyon boldogok voltak. Áldott jó Anyám nekem sokszor emlegette, hogy élete legszebb része volt születésemtől a Marosvásárhelyre való beköltözésig terjedő két év. Ugyanis csak rám kellett gondja legyen, sokat szoptatott, és csodálta Domáldon a természet gazdagságát és változatosságát. Csendes és békés falu volt Domáld, jámbor szász és oláh jobbágyokkal. Az oláhok rendetlenek voltak, de akkor még nagyon szelídek, csak 1848 után vadultak meg vagy lázítottak fel ellenünk. Ha az ember megszidta őket vagy rendreutasította, sohasem haragudtak meg érte, sokszor alig tudtam elkapni a kezemet, hogy kezet ne csókoljanak. A szászok takarosak és pontosak, persze nagyon fősvények. Domáldon messziről meg lehetett különböztetni – a tisztaságról, a virágoskertről, a rendről – a szászok portáit az oláhok portájától, ahol a gané kifolyt az utcára, és virágosgyáást nem is csináltak a házuk elé.

Szóval áldott, jó Anyám imádott engem, és csodálta a falusi nyugalmat. Ő Kolozsvárott nőtt fel, és zavarta annak forgalma és zaja, a poros utcák, melyek esőzéskor sártengerré váltak. Domáldon minden zöld volt és édeni állapotban, érintetlen erdőségek voltak. A tél rövid volt, a tavasz hosszú és csodálatos. Mesélte, hogy az élet legcsodálatosabb része a tavasz megérkezése, mintha csak betoppanna a télbe. Február végén a napsütötte oldalakon már megjelenik a hóvirág, márciusban az oldalak tele vannak kékberekkel, aztán egyszerre minden kizöldül, és virágba borulnak a cseresznye-, a meggy- és a barackfák.

1804-ben Atyámat meghívták a Marosvásárhelyi Református Kollégiumba matematika–fizika–kémia tanárnak. Atyám egy kis gondolkodás után elfogadta, ebben nagy szerepet játszott öreg apja tanácsa is, aki szerint hivatalt kell vállalni, mert a gazdálkodásból megélni nem lehet. Így beköltöztünk a Kollégiumhoz alig húsz méterre levő tanári szállásra, ahol Atyám 1856. november 19-én bekövetkező haláláig lakott. Szerény kis hajlék volt, de nagy kerttel, és járt hozzá só, gabona és tűzifa. Anyám már nem volt boldog Marosvásárhelyen, mert úgy érezte, hogy kalitkába zárták. Atyám is már nem vele és velem foglalkozott, hanem a tanítással és a tudománnyal. Elkapta a dicsőség vágya. Eleinte az Aranka György-féle nyelvemlék társaságba is eljárt, de miután azt 1807-ben törvénnyel feloszlatták, verseket, drámákat kezdett írni. Ebben nagy tökélyre tett szert. Fordított is Schillertől, Shakespeare-től. Aztán miután egy Kolozsváron kiírt pályázaton nem nyert, elhatározta, hogy abbahagyja a verselést. Annyira rabja volt a verselésnek, hogy el kellett égesse a saját költeményeit, csak így tudott magának „megállj!”-t parancsolni. Végre nekifogott a matematikai vizsgálatoknak, és abban is sebesen

haladt előre. Általában, ha Atyám valamit a fejébe vett, azt siker előtt nem is hagyta abba.

Közben én is növekedtem, nagyom megszerettem a matematikát és minden örömöm abban telt, ha feladatokat oldhattam meg. Szerettem matematikát olvasni, ebben nagy szerepe volt szépelméjű Vajda Dánielnek, akit Atyám mellem fogadott tanítónak. Most, amikor e naplót írom, itt lakik Marosvásárhelyen, nemrég költözött haza Nagykovácsról, ő az egyedüli a régiek közül, akik még meglátogatnak szerény, bérelt hajlékomban. De éppolyan nagy szeretettel kell itt megemlékezni második házitanítómról, Szilágyi Józsefről, aki fiatalon elhunyt, de aki még kicsi tanítói fizetéséből arra is spórolt, hogy engem Bécsben megsegítsen. Áldás és hála legyen emlékezetén!

A matematikára főleg Atyám tanított, de azért megbeszéltük az elméleteket eleinte Vajdával, aztán én hamar túlléptem Vajda matematikai tudásán, és akkor már csak Atyám tudott nekem segíteni. Euklidész 15 könyvének végigolvasásában még segített Vajda, főleg a latin szöveg fordításában, de aztán az integrál- és differenciálszámításban már csak Atyám tudott irányítani. Nagyon gyorsan haladtam a tanulásban, az igazat megvallva, a többi tárgyat erősen untam. Bár elismerem, hogy fölöttébb fontos a történelemtan, a bölcsélet, a teológia, de abban egyedül is lehet haladni, ha az ember elolvass mindent, ami keze ügyébe akad. És nem nagy dolog ebben tudóssá válni. Kivéve a filozófiát, ahol Köteles Sámuel olyan szépen magyarázott, teljesen átélé és megérté a bölcsélet lényegét, és igen tisztán tudta kifejtani Kant gondolatrendszerét. Most is szívesen emlékszem vissza azokra az okfejtésekre, amelyeket először az ő előadásain hallottam. Egészen biztos, hogy nagyban hozzájárult az én roppant fontos Tér Tudományom megalkotásához és az arról való elmélkedésem tisztázásához.

Én is voltam olyan okos, mint Atyám gyermekkorában, de Atyám nem engedte, hogy bohócot csináljanak belőlem, mint ahogy Vele tették a nagyenyedi tanárai, akiket Ő maga is sokszor a hóhérainak nevezett. Lassan adagolta belém a tudományokat, mértékkel és kellő türelemmel. Azt tartotta, hogy legyen szolid az alapozás, akkor akármilyen építmény majd biztonságosan megáll rajta. Atyám szerette volna, ha Gaussnál folytatam majd a továbbtanulást, ezért igen különösen megkövetelte, hogy tökéletesen ismerjem a németet. Az igazsághoz tartozik, hogy a Bécsi Hadmérnöki Egyetem elvégzése után már jobban tudtam németül, mint magyarul, főleg ami a tudományok megértését illeti. Szóval Atyám Gausshoz akart küldeni, és ezt sokszor emlegette is nekem. Egy hiú reményt is belém plántált, hogy nekem csak Gaussnál szabad matematikát tanulnom, ha azt akarom, hogy jó matematikus váljak belőlem. Igen ám, de éppen mire 12-14 éves lettem, megszakadt Atyám és Gauss levelezése. Éppen amikor befejeztem a négyéves tanulmányomat, akkorra lett teljesen reménytelen a Gaussnál való továbbtanulásom. Persze elmehettem volna Gauss hívása vagy fogadókészségének a kinyilvánítása nélkül is, de ez nem fért össze Atyám büszkeségével. Sok teológus vagy jogász ment ki Göttingenbe a református egyház stipendiumán, talán egyet nekem is tudott volna Atyám szerezni. De továbbtanulásom megváltoztatásához más dolog is hozzájárult, mint Gauss hallgatása. Ez pedig Atyám gyenge professzori járandósága volt. Éppen abban az időben tértek át a rajnai forintra a gyen-

gébb magyar forintra, és noha megmaradt Atyám évi 400 forintnyi járandósága, amit már magyar forintban kapott, az jóval kevesebbet ért, mint a rénes forint. Atyám egyszer nekem ki is fejtette, hogy ha jó matematikust faragna is Gauss belőlem, mihez kezdek majd azzal Erdélyben? Legtöbb, ami lehetek, professzor az udvarhelyi, enyedi vagy marosvásárhelyi kollégiumban. De a fizetés akkor is igen vékony, és a felemelkedés bizonytalan. Miből lehetne akkor tisztességesen megélni, hogy ne legyenek állandóan anyagi gondjaim? Csak egy hivatal van, amely mentesítene az anyagi gondoktól, és az a katonaság. Legyek hadmérnök, akinek, rendfokozattól függően, kétszer, háromszor akkora a javadalmazása, mint egy kollégiumi professzornak. És aki eléri az ezredesi rendfokozatot, annak évi 1600 rénes forinti javadalmazása is lehet. Nem beszélve arról, hogy még tanár is lehetnék a hadmérnöki egyetemen. Szóval, mikor Atyámnak ez az ötlete kipattant a fejéből, igen nagyon elkezdett álmodozni, hogy ha elvégzem a katonai akadémiát, akkor ezzel megszűnik az állandó pénztelensége, és az ősi Bolyai családunknak nemcsak a régi dicsősége állhat helyre, de még anyagilag is rendbe jövünk.

Szegény, jó Öreg, milyen messze állnak a mi gondolataink az Úr szándékától. Mert igaz, hogy hadmérnök és másodszásados lettem, de közben az egészségem megbomlott, és kényszerülve betegnyugdíjaztak. Igaz, mint nyugpénzes kapitánynak szinte van annyi javadalmazásom, mint volt Atyámnak. Most persze hiába is hánytorgatnám fel Atyámnak, hogy azt ígérte, aki megoldja a párhuzamosok problémáját, az akkora gyémántot érdemel, mint a Föld. Sajnos gyémántot nem kaptam, de még egy tál ételt sem! De az igaz, hogy Atyám oltotta belém azt a múlhatatlan szenvedélyt, hogy megtisztítsam a geometriát a párhuzamosok zavaros elméletétől. Ha atyám költői képekkel, szenvedéllyel és tudománytörténeti háttérrel nem plántálja belém ennek fontosságát, akkor az én roppant fontos Tér Tudományom sem születik meg.

Naplómból kihagyom a bécsi éveket és az azt követő tíz év katonai szolgálomat, mert arról a törzslapom bőséges adattal szolgál.

1833 júliusában végleg hazaköltöztem Marosvásárhelyre. Atyám nagyon nehezen fogadott. Nem tudott beletörődni, hogy ilyen gyorsan kettétört fényesnek indult katonai karrierem. Sokat nem lakhattam Atyámnál, mert Ő egyfelől féltette tőlem Anikó nevű szolgálóját, másfelől értésemre adta: a Református Kollégium nem azért biztosítja számára a szolgálati lakást, hogy abban nyugpénzes tiszteket elszállásoljon. Ezért aztán lakást kerestem magamnak, és néhány hónap múlva elköltöztem Atyám szolgálati házából. Kosztozni Horváth Józsefnéhez jártam, és megfogadtam szolgálomnak a székesdi Kozma Józsefet. Atyám, hogy irányomban elkövetett igazságtalanságait enyhítse, és látván, mi tömérdek pénz elköltök lakbérre, tűzifára és kosztra, felajánlotta, hogy költözzem Domáldra, amit a Bolyai nemzetség Nagypám házassága révén szerzett. Annak idején, amikor Apám Göttingenből hazaballagott, majd házasságot kötött Anyámmal, neki is az apja Domáldot jelölte ki lakóhelyül. Szép kis birtoktest volt, csendes, békés hely, jó, dolgos szász és román jobbágyokkal, nem úgy, mint Bólya, melyet ellustult és trehány népség lakta. Bólyán nem voltak már őshonos magyar jobbágyok, csak a földbirtokosok voltak magyarok, és ez így volt Domáldon is. Mégis Domáld

szebb és értékesebb birtok volt, mint Bólya, és az talán a szász atyámfiainak és a szigorú szász erkölcsnek tudható be. Szóval Atyám nekem is felajánlotta az ott való lakást. De én akkor nem éreztem jól magam, gyakran voltam az orvosok vendége és a patikának az állandó kuncsaftja. Mégis, mikor egy kicsit jobban éreztem magam, béreltem egy lovat és kilovagoltam Domáldra. Körülnéztem az elhagyott kicsi birtokon, szóba elegyedtem a jobbágyainkkal, Burtzus Mihályékkal, Serbán Ábrahámékkal, és megbizonyosodtam, hogy jóra való, tiszta, őszinte emberek, nem olyan képmutató társaság, mint Marosvásárhely úri atyámfiái. 1834 tavaszán kiköltöztem. De szinte elfelejtém életem talán egyik elhibázott lépését, vagy végzetét, vagy rendeltetését. Mikor egyszer kilovagoltam Domáldra a korodszentmártoni letérőnél, a Küküllő hídjával szemben, megpihenni álltam meg a fogadónál. A lovamnak abrakot kértem, magamnak icce bort, éppen szokásból, mert borivó sohasem voltam. Sört ittam volna, de azt ennél az eldugott fogadónál nem kínálták. Akkor kiszolgált nagy ártatlan képpel egy lány, és szokatlan módon kezdett érdeklődni, hogy mi járatban járok arrafelé, hova tartok és mi célból? Én, mint rendesen, mérnökegyenruhában voltam, tisztí kalappal. Ilyent se sokat láthattak Korodszentmártonban, mert a mérnöktest egyenruhája teljesen különbözött a többi egységétől. Szóval, elég meggondolatlanul szóba elegyedtem a lánnyal, és elmondtam neki, hogy én Atyám által domáldi birtokos volnék, és szándékomban áll, hogy oda kiköltözzem. Ekkor ő nagyon ajánlkozni kezdett, hogy szívesen elszegődne hozzám gazdaasszonynak. Mivel akkor éppen szolgálómnak is letelt az esztendeje, és nem is igen tudtam, hogy Domáldon hogyan is folytassam az életem, megállapodtam vele. Akkor tudtam meg a nevét és azt, hogy nemesi származék: kibédi Orbán Róza. Ki gondolta volna, micsoda sárkány lakik ebben az ártatlannak mutatkozó lányban. Még egy matematikus sem tudja kiszámítani a jövőt! Hát így bogoztam én össze életem fonálát Orbán Rózával, amelyet már semmi és senki sem fogja tudni szétoldani. Feleltem őt a Tér Tudományom részesévé, ő meg visszahúzott volna a sárba és mocsokba. Talán a Sors akarta így, nehogy Istennek képzeljem magam.

1834 késő tavaszán költöztem Domáldra. A nyár ígéretes volt, a fák tele voltak apró gyümölcsökkel. Áldott jó Anyám sírja közelségében magamnak való helynek éreztem Domáldot. Talán Anyám volt az egyetlen olyan ember az életemben, aki tiszta szívből szeretett. Nagyon bízott bennem, és megérezte, ahogy csak az anyák tudják megsejteni, hogy valami rendkívüli dolgot fogok ebben a földi sárfészekben megvalósítani. De alig költöztem ki Domáldra, a betegségem hamar megmutatta fullánkját, és visszakényszerített a földi élet kínjai közé. Azért berendezkedtem, és dolgozni kezdtem. Bejártam a Habesch, a Lagendalt, a Burcuzellet, a Hedelt, megismerkedtem az evangélikus pappal, aki Zágorból járt Domáldra vásár- és sátoros ünnepekkor, valamiként az ortodox pópával. Jóra való, egyszerű emberek voltak. Persze volt néhány hangadó oláh, mint például Popa Nonu. Orbán Rozi is egészen jól főzött, és nem avatkozott a dolgaim közé. Az ős rövid volt, a tél pedig nedves, ködös és utálatosan hideg. A kúria sem volt jól átmelegedve, tele volt egérrel és bogarakkal. Alig bírtam ki a telet, nagyon hosszúnak tűnt. Atyám könyveit olvastam, a Tentament és az előtte egy évvel megjelent Arithmeticae elejét. Nagyon tetszettek az Atyám

alkotta magyar szavak, és elhatároztam, én is magyarul fogok matematikát írni. Atyámnak voltak erőltetett magyar szavai is, például az osztásra a pározást használta, a görbékre a kurva szót, a funkciókra a növek-ízlet képet. De voltak igazán jó szavai, mint az átló, átfogó, befogó. Szóval én is kezdtem törni a fejemet a magyar szavak alkotásán. Sajnos betegségem annyira gyötört, hogy jónak láttam visszaköltözni Marosvásárhelyre. Sehol egy orvost, sehol egy patikust nem lelhettem. Erzsébetvároson volt ugyan orvos, de oda elég bajosan tudtam eljutni, főleg nagy lázasan. Beküldtem Rozit Marosvásárhelyre, hogy keressen nekem albérletet, és ő talált is a Kövecses utcában. Így mikor egy kicsit jobban éreztem magam, szekeret fogadtunk és visszaköltöztem Marosvásárhelyre. Orbán Rozi is nagyon ajánlkozott, hogy velem tart. De az igazat megvallva egy kicsit meg is kedveltem. Domáldi gyengélkedéseim alatt igyekezett a kedvembe járni, teákkal és valamiféle főzetekkel borogatott. Ez Marosvásárhelyen is folytatódott. 1835 novemberében nagyon beteg voltam, Orbán Róza orvost hívott, ha jól emlékszem, dr. Kathonay doktort, patikába ment, és rendesen főzött. Fizettem neki évi 35 rénes forintot, teljes ellátást biztosítva. Egy téli este aztán 1836 karácsonya körül, beállított hozzám, hogy gyereket szeretne tőlem. Nagyon meglepődtem. Nem is éreztem magam valami erős nemző erőben, talán lázas is voltam. De Rozi forráságban égett, és szép lassan előttem vetkőzni kezdett. Nem volt csúnya, egy kicsit darabos, nagy mellű és kemény húsú, erős kötésű. Már nem volt szűz. Szóval összeegyedtünk. A rákövetkező hetekben többször is. Utána Rozi már követelőzőbb kezdett lenni. Több pénzt kért bevásárlásokra, emlegetni kezdte, hogy ő nemesi származék, és nem arra született, hogy mások cselédje legyen. De tisztességesen ápol.

Ekkor történt, hogy Atyám, aki nem is lakott olyan messze tőlem, egy jó negyedórányi járásra, levelet írt nekem, hogy a lipcsei Jablonovszkij Társaság egy pályázatot írt arra vonatkozóan, hogy tisztazzák az imagináriusok lényegét. Vajon létezhetnek-e az imaginárius számok? Ezek geometriailag megszerkeszthetők-e? Hogyan kell velük helyesen számolnunk? Mivel tudjuk igazolni a matematikában való létjogosultságukat? Nekem roppant fölkellette az érdeklődésemet, hiszen már a Tér Tudományomban is igen fontos szerep jutott nekik. Sokat töprengtem már előtte is azon, hogy az én Tér Tudományom annyiban létezik, amennyiben az imagináriusok. És fordítva, ha a matematikában létjogosultságuk van az imagináriusoknak, akkor az én elméletemnek is. Azonnal elhatároztam, hogy erre a pályázatra én is benevezek. Bár nehezen, de arra is rávettem magam, hogy elmenjek Atyámhoz, aki megmutatta az újságot, amiben olvasta a felhívást, mondta, hogy az ő figyelmét kollégája, Dósa Elek jogászprofesszor hívta fel. Dósát én is igen jól ismertem és becsültem, utánam egy évvel subscribeált a Kollégiumban.

Megegyeztünk Atyámmal, hogy külön-külön pályázunk, mert nem értettünk egyet az imagináriusok tanában. A Tér Tudományom Atyám munkájával együtt jelent meg függelékként, így sokan együtt is fognak emlegetni, mintha azt közösen alkottuk volna. De ez engem nem zavar, az igazsághoz tarozik, hogy Atyám ösztönzött a leírásához, mikor 1829-ben betegszabadságon voltam és hosszú hónapokat időztem Marosvásárhelyen. No meg gyermekkoromban Atyám plán-

tálta el bennem azt a múlthatatlan vágyat, hogy a XI. axióma helyzetét tisztázzam. Így Isten rendelése volt, hogy művem Atyám munkájának függelékeként jelenjek meg. Már az Appendixben is különös szerepet játszanak az imagináriusok, és nélkülük talán az én roppant fontos Tér Tudományom sem érhető. Én tudom, hogy az imagináriusok létezése olyan természetű, mint az XI. axióma tagadásával felépített tér. Önálló létezése kell legyen a matematikán belül, és természetesen geometriailag is megszerkeszthető mennyiségek. Ezzel a pályázatok is azt kívánják tisztázni, hogy van-e létjogosultságuk a matematikában. Itt van a nagy különbség Atyám nézete és az én felfogásom között az imagináriusokat illetően. Atyám ezeket csak formális eszközöknek tekintette, de nem tulajdonított nekik önálló matematikai létezését.

Szóval megegyeztünk, hogy külön pályázunk. Én gyorsan elkészítettem a művemet, 'szen már az Appendixben benne van a lényege, így csak kevéssel kellett azt kiegészítenem. Rosszul is tettem, hogy a versengés láza elkapott és nem fordítottam nagyobb türelmet a tálalására. Pedig tisztán láttam, hogy az imagináriusokat fel lehet írni két valós szám segítségével. Tehát az a lényeg, hogy egy imaginárius mennyiség két valós mennyiségnek felel meg és fordítva. Ennek pontos kifejtését elmulasztottam. De mint írtam, siettem a postára tevással. Annyira szerettem volna, hogy ebben a „párbajban” legyőzzem Atyámat, hogy – mi tagadás – angolos szófordulathoz fanyalodtam, mikor Atyám megkérdezte, hogy elkészültem-e a pályamunkámmal? Azt válaszoltam neki: én már elküldtem. (Tudniillik, már akkor elküldtem.) Atyám, várva az én munkámat, mert együtt, egy postaköltséggel szeretne volna elküldeni a két munkát, szóval Atyám a pályázati határidő utolsó percében tette postára. A postahivatalban éppen ott volt a postamester Vályi Károly, Atyámnak kedves, jó embere, tanítványa, akivel elbeszélgetve, szóba jött, hogy én már régebben elküldtem. Ugyanis Atyám neki elbeszélte, várta a fia munkáját, hogy együtt küldjék, mire a Postamester felvilágosította, a fia már rég elküldte, mert a tértivevény is visszajött a fia nevére. Atyám irtó haragra gerjedt, tücsköt-békát rám mondott. Sajnos egyikünk sem nyert, talán ez volt a sors igazságos rendelése. Ki tudja? A lipcseiek nem értették meg a munkámat, ezért hogyan is haragudjak rájuk? Ha a pályázat kiírói sem mesterei a témának, hogyan is várnám tőlük igazságos döntést? Kár, hogy ebből is csak tovább mélyült a szakadék Atyám és közöttem.

1837. október 8-án megszületett Dénes fiam. Nagyon tudtam örvendeni ennek a csöppségnek. Örömben el is mentem Atyámhoz a jó hírral megbeszélni vele azt, hogy most már tisztességes dolog volna, ha Orbán Rozáliát feleségül venném. Teljesen leforrázott Atyám, hogy az unokája születésének egyáltalán nem örvendett. Azzal érvelt, hogy a szolgálóktól született gyermeket nem szokás elfogadni, és a házasságonról hallani sem akar. Szó sem lehetett arról, hogy a domáldi birtokot, amit nekem használatomba adta, lekössük kaucióba a házasságomért. Azon kezdett sóhajtozni, hogy mi lesz vele, ha majd a Kollégiumból kiöregszik, mi lesz Gergely öcsémmel? Nagyon letaglózva jöttem el Atyámtól.

1836 szeptemberében átköltöztünk Királybíró özvegyének Szent Miklós utcán lévő házába, egy évre rá kertet is béreltünk császári-királyi hadnagy felső-kápolnai Kakutsi Zsigmondtól, amely ugyancsak ott volt a Szent Miklós utcában,

közel Atyám házához. 1938-ban is nagyon gyenge lábon álltam, akkor vett kezelésbe kibédi Dr. Péterfi Pál doktor, aki a Kollégiumnak is kurátora volt. Ahogy 1835 őszén visszaköltöztünk Marosvásárhelyre, azonnal alkalmazni kezdtem a Priessnitz-féle feredést. Ez abból állt, hogy naponta háromszor hideg vizes dézsában megmártóztam és sok friss vizet is ittam. Péterfi doktor nem nézte jó szemmel ezt a sok feredésemet. Tiltani is próbált, figyelmeztetvén, hogy télen könnyen tüdőgyulladást kapok. De én minden fürdés után úgy éreztem magam, mintha újjászülettem volna, tehát folytattam a Priessnitz-féle kúrát. 1839 tavaszára mintha meggyógyultam volna, így 1839 nyara közepén újra visszajöttünk Domáldra, közel kétéves fiammal és Orbán Rozival. Úgy találtuk a házat, ahogy hagytuk. A kert elvadulva, de az emberek szelídek és megértők voltak. Váratlanul megjelent nagybátyám, az agglegény Bolyai Antal, és egy papírt tett az orrom alá, hogy mostantól fogva ő lesz a domáldi gazdálkodásom felügyelője. Mindent megszemlélt, a házat, a kertet, ki kellett menjek vele a mezőre, a földekre és a gyümölcsösbe, a szőlősbe. Nem mondhatnám, hogy rosszindulatú volt. A fiamra rá se nézett, pedig addig még nem is látta. Mintha idegen lett volna számára. Egy adott pillanatban csak kibökött egy megjegyzést, hogy ez a gyerek nem is hasonlít rám. Pedig néhány kedves öreg szász, mint például Zikeli Mihály, akik még emlékeztek rám 1804-ből, mikor én ilyen korú gyermekként ugrándoztam itt Domáldon, megjegyezték, hogy Dénes pont olyan formájú, mint amilyen én voltam. Nagy fejű, kis termetű, gesztenyebarna hajú, bár nekem kék szemem van, míg Dénes barna szemű. Antal bátyám Orbán Rozira néhányszor rászólt, hogy viselje jól magát. Adott néhány tanácsot, hogy hogyan ritkítsuk meg a szőlőt a leveleitől, a karók pótlását hagyjuk tavaszra, a fák megmetszését pedig télire. Addig még eljön és megszemlél egyet s mást. Ponyvik almából el ne felejtsek beküldeni Atyámnak. Majd befogatott és elszekerezett. Egy kicsit megkönnyebültem, de elgondolkoztam, hogy mi is lehet ennek a látogatásnak a háttere. Aztán rájöttem, Atyám és Antal által el nem ismert családommal nincsenek kibékülve. Féltik a Bolyai nemzetség birtokait az én fiamtól. Jól sejtettem én, hogy Atyám félti tőlem Domáldot.

Aztán újra munkába lendültem. Tovább folytattam a magasabb fokú algebrai egyenletek vizsgálatát, az imagináriusok elméletét, de gondolkodtam azon is, hogy Gauss Disquisitiones Arithmeticae-ját is át kellene írni könnyen megérthető alakban. Ezt Atyámnak is megírtam. A házon is sokat javítottam, lényegében építész-mérnök is vagyok. Ezért a ház gerendázatát is átalakítottam. A szőlőt télire elföldeltem, bár néhány öreg az tanácsolta, hogy ez itt Domáldon fölösleges. Nem emlékeznek, hogy lett volna olyan tél, amikor is kifagyott volna a szőlő.

A fákat télen megmetszettem, a szőlőt tavasszal kikaróztattam, a birtokot rendszeren felügyeltem. Előkotorásztam Nagyapám, Bolyai Gáspár néhány régi iratát, rajzát, és aszerint újra igyekeztem felmérni birtoktesteink határait. Szomorúan tapasztaltam, hogy néhány gazda belemászott birtokainkba. Sőt egy Nagyapám által 1782-ből származó elzálogosítást is visszaváltottam. Nagyon elcsodálkoztak a falus feleim, hogy én ilyesmihez is értek. Aztán sokan jöttek hozzám kölcsönért, és ha csak tudtam, segítettem nekik. A legtöbben meg is adták, de vannak néhányan, akik még ma is adósaim.

Jobbágyaink voltak a következő családok: Burtzusék, Dudásék, Jugáék, Popáék és Serbánék. Mind jámbor, jóindulatú oláh emberek voltak. Sohasem volt bajom velük.

1840-ben született Amália nevű lányom. Orbán Rozi még szemtelenebb lett, én a gyerekek sorsára gondolva szerettem volna rendezni ezt a viszonyt, és minden áldozatot kész voltam vállalni azért, hogy feleségül vegyem. Orbán Rozi nem bírta felfogni, hogy kaució nélkül nem vehetem el feleségül, mert elvesztem a nyugdíjamat. A kaucióba pedig Atyám nem egyezett be. Dobolyi Sándort is megkértem, hogy közvetítsen Atyám és köztem a kaucióba való beleegyezéséért, de nem sok eredménnyel járt. Szóval mikor Orbán Rozi látta, hogy nem tudom feleségül venni, nagyon impertinens viselkedésbe kezdett. Elkezdett mindenféle embernek hízelegni és ajánlkozni, hogy ő akárkivel összefekszik. Beutaztam Marosvásárhelyre, meg-meghívtak hegedülni az Apollo-terembe, és mikor hazajöttem, a házban találtam Rozit egy őrmesterrel. Ki tudja, volt-e közöttük valami vagy nem? Rozi elég ittas volt, az őrmester is, kidobtam mind a kettőt a házból. Ezek után azzal kezdett szekírozni, hogy Dénesnek és Amáliának nem is én vagyok az apja. Ezt a szekírozását addig fokozta, mígnem be is mentem a Marosvásárhelyi Református Parókiára és az anyakönyvbe iktattam, hogy nem én vagyok Dénes apja.

Aztán kedves Zikeli Mihály bácsi is megvigasztalt, hogy kapitány úr, nézzen csak arra a gyerekre. Kimondotta a maga fia. Mintha a szájából köpte volna ki, a feje formája, a szeme állása, az orra rajzolatja, mind a Bolyai nemzetség erős faji jellemzői. Le sem tagadhatná, még ha akarná sem. Egy jobb pillanatában Rozi is bevallotta, hogy csak bosszantani akart vele, így újra visszamentem a vásárhelyi parókiára és kiiktattam, hogy ellene mondtam az apaságomnak. De Rozi csak nem nyugodott, és így történt, hogy 1843-ban újra teherbe esett. Tény, hogy előtte velem is volt elegevése, így azt már sohasem fogom megtudni, hogy az 1844-ben született Klára Elizának minden kétséget kizáróan én vagyok-e az apja. Talán csak a másvilágon! Voltak olyan pillanataim, hogy úgy éreztem, én vagyok ennek a szerencsétlen lánynak is az apja. Ezt már onnan is gondoltam, hogy Rozi nem szerette úgy ezt a harmadik gyermekét, mint például Málit. De lehet, Rozinak ez a magatartása Klára Elizával szemben onnan is eredt, hogy nem egyeztem bele ennek a harmadik gyereknek nevem után írásába. Orbán Rozi aztán azzal nyaggatott, hogy vegyek neki és gyermekeinknek egy házat Vásárhelyen. 1845-ben meghalt nagybátyám, Bolyai Antal. Atyám a tudtomra adta, hogy mivel most már nincs, aki felügyelje a gazdaságot, ki kell költözzen Domáldról. Megerősödött bennem, hogy vissza kell költözzen, most már véglegesen Vásárhelyre. Házvásárlásba kezdtem. Beutaztam Vásárhelyre és házat kezdtem keresni. Volt valami 4500 rénes forintnyi készpénzem, és Rozinak is volt vagy 500 rénes forint öröksége. Így vettük meg özvegy Szentistváninétől Marosvásárhelyen az 1004-es számú öreg, rozoga, sövényfalú házat. Ezért is 5000 rénes forintot kellett fizessünk.

Lelkiismeretem megnyugtatására le kell írjam életem egyik legszomorúbb történetét, amit még ma is szégyellek. Mikor meghalt Antal nagybátyám, Atyám kérésére Bolyába utaztam, hogy elrendezzük a temetést és a hagyatékot. Így

került a kezembe Atyám néhány levele, amiben tücsköt-békát rám fogott, és nagyon bemocskolt nagybátyám előtt. Így mikor Bolyába érkezett Atyám, én is nekiestem és nem válogattam meg a szavaimat. Az ott élő atyafiságunk csak körbeállt, és tétlenül megdöbbenve szemlélte, amint atyámra hatványosan visszaadtam azt a sok mocskot, amit ő is rám rakott az Antalnak írott leveleiben. Akkor ott elvesztettem a fejemet és az emberi méltóságomat. Soha nem tudtam ezt magamnak megbocsájtani. Utána aztán hónapokig nem is beszéltem Atyámmal. Persze ő is megtette a magáét. Kitalálta, kihasználja ellenem ezt a jelenetet, hogy gyámság alá vonjon, mint be nem számítható egyént. Persze ez nem sikerülhetett neki, de a bolyai atyámfiaitól kért ehhez a tervéhez egy nyilatkozatot, amit azok boldogan meg is adtak. Hát ez is történt. Egy csepp a többi megaláztatásaimban, de ebben az esetben talán nagyobb önmérsékletet kellett volna tanúsítanom.

1846-tól újra marosvásárhelyi lakos lettem. Beköltöztünk a Németsvárosi utca 1004. számú rozoga házukba. Elhatároztam, hogy egy kicsit feljavítom, legalább a tűzveszélyes sövényfalakat kicseréltetem. Ahogy nekifogtunk az építkezéseknek, kijött egy háromtagú katonai küldöttség a Várból, tudomásunkra hozták, hogy ez a ház is a Vár eszplanádéjába esik, így meg van tiltva mindennemű építkezés. Írtam Bécse, küldöttem Orbán Rozit a Nemes Tanácshoz, hogy végre pótolhassam a kiütött falakat. Nagy nehezen ez is megoldódott. Érezhető volt a forrongó hangulat a Tanács és a Vár parancsnoka, August von Anself között. De érezhető volt ez a nép körében is. Már Domáldon is az addig jámbor oláhok és türelmes szászok egyre inkább kötekedőek és követelőzők lettek. Jogaikat és jussukat említették, és évszázados elnyomásról beszéltek. Egyáltalán nem bántam, hogy visszaköltöztem Marosvásárhelyre, amely Erdélyben mindig is a tiszta magyar élet egyik csendes kis szigete volt.

Fiamat beadtam a Kollégiumba, de nagyon gyenge tanuló volt, Málit az anyja nem engedte, hogy taníttassam. Dénes fiammal sok gondom volt, a Kollégiumból is négy év után eltanácsolták. Semmi szellemi munkára nem tudtam rábírní. Gyenge, idétlen játékokkal foglalta el magát, a kertben dolgozni sem szeretett. Így ért el minket is a nagy 48-as forrongás. Figyeltem azt a sok hamis beszédet és hözöngő fiatalt. Esténként fáklyás meneteket tartottak, lázító beszédeket tartottak, igazság szerint nem nagyon érdekeltek, mert akkor adta kezembe Atyám Lobacsevszkij Miklós: Geometrische Untersuchungen című kis munkácskáját. Abba teljesen belemerültem, hónapokig se nem láttam, se nem hallottam semmit. Mintha az én Tér Tudományomat olvasnám, egy kicsit más tálalásban. Mintha ellopták volna művemet. Az nem lehet, hogy éppen a XI. axióma kikerülését, olyan nagy pontossággal és az én Appendixemhez teljesen analóg módon tárgyalják. A képletek egy kicsit más formájúak voltak, a jelölés néha tömörebb, néha talán sikerültebben voltak az enyéimnél. Eleinte Gauss mesterkedését sejtettem benne. Rajta kívül el sem képzelhettem, hogy még akad valaki a Földgömbön, aki ennyire mélyen megérti a lényegét. Ezt Atyámmal is közöltem, amire ő szörnyen megharagudott. Hogy is merem ilyesmivel megvádolni Gausst, hogy a Lobacsevszkij név alatt Gauss rejtőzködne. Mutatott nekem egy közleményt, amelyben Mentovichnak újságolta Gauss, hogy még valaki felfedezte a Tér Tudományát, amely roppant hasonló a Bolyaiak elméletéhez. Továbbá, mondta

Atyám, hogy neki milyen sok idejébe és fáradságába telt, amíg ezt a kicsi művecskét beszerezte. Újból végigolvastam és levezettem Lobacsevszkij számításait. És rájöttem, hogy orosz honfitársamnak valóban egy létező matematikusnak kell lennie. Ő nem tesz mást, mint a gömbi trigonometriát alkalmazza az imaginárius sugarú gömbre, és nagy eleganciával kapja vissza a Tér Tudományának abszolút geometriai képleteit és tételeit. Valóban mesteri fogás. Ki gondolta volna, hogy orosz honban ilyen kiváló matematikusok születnek? Szóval ez kötötte le az én 1848-as mindennapjaimat, és keveset törődtem a forrongás eseményeivel. Persze, aztán engem is sok minden megérintett, főleg akkor, amikor elszállásoltak kicsi lakásomba 11 otromba székely katonát. Sőt még strázsamesternek is ki akartak rendelni a város határába. Ezen aztán szörnyen felháborodtam. Elvégre nem azért nyugdíjaztak le, hogy strázsamester legyek. Sok beadványt írtam a helyi parancsnoknak, de Kossuth kormányzónak is. Egy újságban arra is felszólítottam, hogy menjek a Hadügyminisztériumba. Dósa Dániel marosvásárhelyi ismerősöm írta le ezeket az Ellenzék nevű újságban. Aztán Dobolyi Sándor barátom is írt egy felszólító levelet, hogyha kedvem volna visszatérni most már a magyar seregbe, akkor ők szívesen segédkeznek nekem. Nem volt kedvem, és nem is nagyon hittem a forradalom győzelmében. Látván a sok fejetlenséget, a hadi dolgokhoz nem értő előljárók parancsolgatásait, a máról holnapra felemelkedett katonai parancsnokokat, olvasván a költők és írók minden alapot nélkülöző okoskodásait, éreztem, hogy ebből jó nem származhat. Én, aki ismertem a hadsereg szigorú rendjét és erejét, tudtam, hogy a forradalmat le fogják verni, ha kell, szövetséges erővel is. Az eszme szép, a magot először el kellett volna vetni, meg kellett volna várni a szárba szökést és a megérést, és csak utána jöhet az aratás. De itt jóformán meg sem történt a mag elszórása, azonnal aratni akartak. Nem véletlenül lázadt fel az oláhság ellenünk, és a szászok is mind ellenünk fordultak. Ez nagyon elgondolkoztató volt. Ebből semmi jó sem származhatott.

Ahogy hallottam, 48-ban Domáldon is véres események történtek. És nem harcok voltak, hanem csak lázítások, gyilkolások, lincselések. Az oláhok a magyar földesurak torkának ugrottak. Ott el sem tudtak menekülni. Bólyában legalább a magyar urak elmenekültek, de így is kifosztották a bólyai birtokunkat. Egy képzett hadmérnöknek nem volt keresnivalója ilyen szedett-vedett társaságban.

1849. május 19-én, miután már itt magyar világ lett, elmentem Péterfi István református paphoz és megkérdeztem, hogy összead-e Orbán Rozival, akitől immár három gyereke is van. A tiszteletes az mondta, vigyek két tanút és akkor összead. Megkértem Bélteki doktort, aki az idő tájt gyógyítgatott, és orgonakészítő Szabó Jánost, a szomszédomat, tiszteljenek meg azzal, hogy eljönnek tanúnak a Vártemplomba. Ez szerényen meg is történt.

Mikor azonban visszaállt a császár birodalma, házasságomat nem ismerte el a General Commando, és a nyugdíjamat is elveszíthettem volna, ha sokat akadékoskodok. Nem tettem, Rozival úgyis nagyon megromlott a kapcsolatunk, így 1852-ben elhatároztam, hogy különköltözöm. Már nem bírtam a sok zsörtölődését, állandó székírozásait, veszekedéseit. Alig volt csendes napom mellette, nem hagyott gondolkodni. Ráadásul nem is főzött nekem, nem is mosott, szolgálot kellett fogadjunk. Így megegyeztünk Rozival, hogy adok neki 400 rénes forintot,

ráhagyom a házat, amit már első perctől az ő nevére írtam, hogy atyámfiától megmentsem a vagyonát. Egyezséget kötöttünk, hogy Amáliát, Dénest, Klára-Elizát rendezi, gondoskodik róluk, de engem többé nem háborgat. Én akkor elköltöztem a Poklos utcai Káli Nagy István házába. Szolgálóm volt Simonfi Lídia. Sajnos csak 1854-ben találtam egy jóra való lányt, aki aztán kitartott mellettem és aki most is itt van mellettem. Sokkal inkább megérdemelte volna Szócs Júlia azt a sok jót, amiben Rozit részesítettem. Sokkal szebb is, vonzóbb is volt, mint Rozi.

De hiába egyeztem meg Orbán Rozival, 1853-ban már megkeresett, hogy ő más gyermekét ingyen nem tartja, fizessenek neki minden hónapban, ha azt akarom, hogy etesse a gyermekeimet. Akkora ribilliót csapott, hogy végül is ebbe is belementem. Így megállapodtunk, hogy fizetek neki havi 10 rénes forintot. Ezzel aztán békémet hagyott. Közben arra is megkért, hogy írjak valamiféle szöveget, hogy ő kiadja a szobámat a Németvárosi utcában, mert hallotta, hogy a nemes tanács ilyen felhívással szól Marosvásárhely polgáraihoz. Írtam is, ugyanis Rozi nem tudott írni, még arra sem tudtam megtanítani, hogy legalább a nevét le tudja írni. Hallottam is, hogy aztán sikerült kiadni a szobát egy Popitska nevű német alhadnagynak. Biztosan ezzel eléggé össze is melegedett, mert 1854-ben azzal állított be hozzám, hogy írjak levelet annak a Popitskának, mert férjhez szeretne menni hozzám. Ezen egy kicsit elcsodálkoztam, de Rozi kívánságának eleget tettem. Levelet írtam Popitskának, amiben figyelmébe ajánlottam Rozit. Persze nem volt foganatja az ajánlatunknak. Így aztán Rozi néhányszor visszajárt hozzám, pedig akkor már megfogadtam Szócs Júliát. Rozi látta, hogy Júliával milyen jól megértem magam, és hogy Júlia is mennyire a kedvembe jár, azt vettem észre, hogy Rozi féltékeny lett. Amit eddig sohasem észleltem Rozinál, pedig hát együtt laktunk közel 18 évet. Úgyhogy hiába laktunk külön, még az ágyamba is bebújt, talán hogy megmutassa Júliának, ki az elsőbrendű. Így történt, hogy Rozi újra várandós lett. És úgy jártam ebben az esetben is, mint Klára Elizával. Magam sem tudnám biztosra megmondani, hogy én vagyok-e az apja. 1855. júliusban szülte meg Gyulát. A házi csendemért abba is belementem, hogy a nevem után írassa, pedig mondom, magam sem tudom biztosra, hogy tényleg az én fiam-e?

Úgy látszik, vannak dolgok, amikre a teljes igazságot csak halálunk után fogjuk megtudni, akár csak a matematikában. Az ember életének értéke és értelme nem ilyen kicsinységeken múlik. A Tér Tudománya megalkotása után számomra minden más eltörpült és másodlagos lett. Mindenkor a nehezebbet választottam, az emberek szemében a szokatlant, nem érdekelt a látszat, nem akartam az embereknek tetszeni vagy a jófiú képében tündökölni, tettem mindig azt, amit a helyzet megkövetelt, és mindig vállaltam tetteim következményeit. Az emberek szeretnek maguknak hazudni, szeretik, ha jókat mondanak róluk, és azt hiszik, hogy ezeknek a külsőségeknek az alapján értékesebbek lesznek. Mennyire képmutatás az élet! Ha valamire megtanított a matematika, hát erre igen. A lényeg valahol a mélyben van, ahogy a Biblia is írja, megvizsgálják majd az embernek epéjét, máját, igazán a tettei után ítélik meg, és hogy volt-e bennünk szeretet? Én Rozit magamhoz emeltem. Nagy erőfeszítéseket tettem, hogy szeressem és elfogadjam. Sok-sok kívánságát teljesítettem, bajában meghallgattam és megsegítettem.

A többi már nem rajtam múltott. Ahogy hallottam, eladta a németvárosi házat és Kolozsvárra költözött. Szegény Klára Elizát cselédnek adta Vajába. Amáliát legalább varrni taníttatta. Dénest még én kereskedőinasnak adtam Atyám sógorához, somorjai Nagy Istvánhoz Segesvárra. Sajnos ott sem állta meg a helyét. Egy fél év után hazaküldte a kedves sógor. Amíg tudtam róla itt téblábolt a városban. Később azt hallottam, hogy beállt katonának. Ott talán tanul majd egy kis rendet, fegyelmet.

1854-ben kérvényeztem a magas rangú katonai Mária Terézia-érdemrendet. Egyfelől, hogy visszaszerezem családunk ősi rangját, másfelől a szellemi alkotás is van olyan értékes és maradandó mű, mint a harcmezőn szerzett hősi tett. Miért ne kaphatnám ezt meg a Tér Tudományomért? Csak az emberek lekaszabolásáért jár elismerés? Most már műveltséggel kell kitűnnünk és nem durva erővel. Sejtettem, hogy csak különleges fejcsóválásban lesz részem, de az uralkodó osztályt is tanítani kell. Szokja meg, hogy igenis a matematika terén is lehet olyan maradandót alkotni, mint a harc mezején. A világ meg fog változni, és eljön az az idő, amikor a szellemi alkotás értékesebb lesz embertársaink elnyomásánál és eltiprásánál. Persze, hogy nem kaptam választ a császári udvartól a beadványomra. Hiába soroltam fel családunk ősi és hősi múltját: hogy őseim a honfoglaló magyarokkal jöttek; hogy a Bolyai család megteremtője Buja, Töhötöm őszvér dédunokája volt; hogy Bolyai-őseim sohasem álltak a középkori Magyarországot szétdarabolók mellé, mindig hűségesek voltak az egységes Magyarország királyaihoz. Ezért álltak Károly Róbert, majd Habsburg Ferdinánd mellett. Sohasem veszítették el a történelem sodrában az iránytűt, nem két hazában éltek, hanem csak egy és oszthatatlanban. De ha így gyakorolja arisztokráciánk a hatalmat, hamarabb csinálják meg oláh testvéreink nagy Oláhországot, mint ahogy mi vissza tudnánk állítani ősi országunkat. A Bolyaiak a legelőkelőbb arisztokráciáknál is régebbiek és dicsőbb múltúak, csak a sors bánt el igazságtanul velünk. A Tér Tudománya megalkotásáért igenis megérdemelnénk, hogy a Mária Terézia-érdemrend elnyerésével egyenrangú grófi címet kapjunk. Persze ez is elmaradt.

Rozitól való különköltözésemmel az Atyámmal való kapcsolatom is javulni kezdett. Többször meglátogattam, és jókat beszélgettünk a matematikáról. Az idő tájt a kis Fermat-tételének fordítottján elmélkedtünk, az egész számok csodálatos világában sétálgattunk. Közben mi is tettünk egy-két felfedezést. Igyekeztem kerülni az imagináriusok tanát, mert abban nagyon különbözött a nézetünk, és Atyám nem akarta belátni téves eszméit. Aztán tanácsot kértem Atyámtól a hőelméletből, a newtoni tanból. Együtt beszélgettünk Boskovitch atomelméletéről. Atyám 1851-től visszavonult a tanítástól, de ereje és egészsége is rohamosan gyengült. Az addig igen aktív Atyám alig kezdett kijárni a házból. Magához fogadta kisebbik fia családját, és nála laktak a kis Borzi és a sógornóm, Karolina. Szegény kis Borzi elhunyt, és Atyámat ez szörnyen megviselte. Érdekes, hogy volt nekem egy Anikó húgocskám, aki egy pár évet élt, aztán Atyám második feleségétől, somorjai Nagy Teréztől is született egy lánykája, és az is pár hónaposan meghalt. Csak a férfiak voltak olyan életerősek a Bolyai nemzetségben, hogy 700 éve fenn tudják tartani a családot.

Atyám halála után 1857 nyarát Bólyában töltöttem a testvéröcsémnél. Bár voltam Bólyában 1845-ben is Antal bátyám temetése és hagyatéka elrendezése alkalmából, azóta sokat romlott a falu közbiztonsága. Rendetlenebb népség lakja, mint Domáldot. Többségében oláhok, kevés szász, csak a földesurak voltak magyarok, alig lehet találni egy tisztességes szolgát. Gergely öcsémet is emberei lépten-nyomon becsapják és meglopják. Nehezen lehet megélni a gazdálkodásból. Talán jobb lett volna Gergely öcsémnek, ha Marosvásárhelyen marad, és legalább törvényszéki írnok vagy fogalmazó lett volna. Ha nem jön közbe a 48-as felfordulás, talán maradhatott volna is. De Gergely öcsém, mint lelkes és hőzöngő fiatal, azonnal a fáklyás menetek élére állt, és hiába csillapította Atyám, akarata ellenére jelentkezett az önkéntes csapatokhoz. Hármunk közül csak ő vett részt a forradalomban. Volt is baja elég, csak egy véletlenül múlt, hogy elkerülte a haditörvényszéket. És nem az osztrákoktól, hanem még a magyaroktól, mert elszökött a csapatától, mikor látta a sok fejtelenséget. Aztán 1848-ban az oláhok Bólyát és Domáldot is feldúlták. Szerencsére nem égették fel a kúriánkat, de élelmiszert, bort, gabonát, minden mozdítható szerszámot elvittek. Bólya feldúlásáért Gergely öcsém elég szép kártérítést kapott, 1200 rénes forintot. Ebből igyekezett újra berendezkedni. Biztatott, hogy költözzem végleg hozzájuk, Bólyába, de nekem semmi kedvem nem volt hozzá. Szerettem a csendet, és hogy magam ura legyek, Bólyában ott volt a sógornóm és a kis Gáspár unokaöcsém. Véle sokat játszadoztam, még bújócskáztunk is, de kis hajót és hidat is építettünk a kertünkön átfolyó Csóra patakra. Sokat sétálgattunk a környező erdőkben, de őszre visszaköltöztem Marosvásárhelyre. Várt Szócs Júlia, akivel valóban jól megértettük egymást. Szobát béreltem a Kálvária utca 905. számú házban. Rozoga kis szoba volt, úgyhogy egy évre rá átköltöztünk a 902-es házba, amely a 905-től a harmadik ház volt a sarkon, a katolikusok temetőjének bejáratával szemben. Az a ház a Péterfi-örökösöké volt és Petri volt az intézője. Ez erősebb épület volt, tornácos és négy szobája is bérbe volt adva. Mi a harmadik szobájában laktunk Júliával. Most itt írom a naplóm.

Soha nem hagytam abba matematikai vizsgálataimat. Szinte minden nehéz problémával sikeresen megbirkóztam. Atyám már gyermekkoromban belém ültette azt a vágyat, hogy a geometria legfontosabb feladata tisztázza a XI. axióma helyzetét. Vagyis, hogy tényleg az axiómák sorába tartozik-e, vagy tétel, és bizonyításra szorul. Atyám az ő költői lelkével múlhatatlan vágyat oltott belém, hogy ezt a kérdést tisztázzam. Ahogy ő mondta, „aki ezt a feladatot megoldja, akora gyémántot érdemel, mint a Föld”, vagy máskor úgy kiáltott fel: „halandók, aki ezt a kérdést kitesztázza, annak örök emléket állítsatok!” Mikor én ezzel a megoldással Atyám elé álltam, Ő sem hitte el, vagyis azt, hogy tényleg ezt egyszer s mindenkorra kitesztáztam. Atyám értette a megoldásomat, vagyis azt, hogy a XI. axióma valóban jó helyen áll a tudományban, és nem lehet bizonyítani. Tagadása ellen új, más világot nyerünk, kihagyása esetén pedig az abszolút geometriát. Igazából atyám akkor kezdte a maga mélységében megérteni tanomat, amikor Lobacsevszkij könyvét is elolvasta. Akkor valóban kezdte belátni, hogy ez a kérdéskör – úgy néz ki – kitesztázódott. De ekkorra már Ő is elfelejtette, mint ahogy a költők is szokták, az ígéreteit. Magam sem vártam volna gyémántokat a Tér

Tudományomért, de azt elvártam volna, Atyám minden tőle telhetőt megtegyen, hogy engem elismerjen. Sokszor gyalázott, igaz, főleg Roziért és életemért. Ez is a sors rendelése volt, mint ahogy az is nekem volt kirendelve, hogy ettől a mocsoktól megtisztítsam a geometriát.

Irodalomjegyzék

- Forrásközlés: *Az 1784-es parasztfelkelés székelyföldi dokumentumaiból*. Közlik: Forró Tibor, Gidó Csaba, Novák Károly István, Róth András Lajos, in: *AREOPOLISZ, Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok II.*, Székelyudvarhely, Litera Könyvkiadó, 2002, pp. 204–266.
- Magyar Országos Levéltár (P 665 2. tétel Nr. 103.)
- MTA Könyvtár Kézirattár Bolyai-gyűjtemény, K 22/146, K 28/25
- Egy halhatatlan erdélyi tudós, Bolyai Farkas*. Összeállította Gazda István, benne: „Nyilvános vizsgálja a Kolozsvári Református Kollégiumban, 1792-ben”, közli Oláh Anna, Akadémiai Kiadó, 2002, p. 119–120., Bécsi Magyar Hírmondó, 1792. november 1.
- Bolyai Farkas önéletírása*. Erdélyi Arcok 1791–1867, Kolozsvár, 1941, pp. 139–147.
- Szabó Péter: *Adalékok Gauss és Bolyai levelezéséhez és Bolyai Farkas életrajzához*. Math. és Természettudományi Értesítő, 1907, pp. 334–338.
- Oláh-Gál Róbert: *Aki Bolyai Farkast testvérévé fogadta (I–VIII.)*. Népújság, Marosvásárhely, 2010. július–augusztus–szeptember, 2010. Színes Világ melléklete
- Oláh-Gál Róbert: *Adalék a Bolyai-levelek történetéhez (Öreg Bolyai Gáspár utolsó levele)*. = Forrás 41. (2009) No. 10. pp. 81–83.
- Oláh-Gál Róbert: *Levéltári okmányok Bolyai Farkasról*. In: „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak”. Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Bp., 2007, PolgART Kiadó, pp. 191–201.
- Oláh-Gál Róbert: *Bolyai János kolozsvári nagyszüleinek testamentuma*. Szabadság [Kolozsvár], 15 (2003) No. 203. (szept. 6.) p. 9.
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Bolyai-gyűjtemény
- Teleki-Bolyai Könyvtár (Marosvásárhely), Bolyai-gyűjtemény
- Oláh-Gál Róbert: *Bolyai János mint domáldi gazda*. Forrás, 2010, 42. évfolyam 4. szám, pp. 81–83.
- Oláh-Gál Róbert: *Bolyai Farkas utolsó levele*. Forrás, 2011, 43. évfolyam 3. szám, pp. 50–52. Ungaria, HU ISSN 0133-056X.
- Oláh-Gál Róbert: *Bolyai János és az 1848-as forradalom (és események Domáldon)*. Valóság, Ungaria, ISSN 0324-7228, 2010. Nr. 3., pp. 35–42.